

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи

_____ О. А. Кузнецова

«27» серпня 2019 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
РИТОРИКА

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

спеціальність 014 «Середня освіта»

014.01 Середня освіта. Українська мова і література

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Мхитарян Ольга Дмитрівна, старший викладач кафедри української мови і літератури,
кандидат педагогічних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри української мови і літератури

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 року

Завідувач кафедри

української мови і літератури _____ (Рускуліс Л. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету педагогіки та
психології

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 року

Голова навчально-методичної комісії _____ (Чугусва І. Є.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол № ____ від «____» вересня 2019 року

Голова

навчально-методичної комісії університету _____ (Кузнецова О. А.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної дисципліни «Риторика» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів за спеціальністю 014 «Середня освіта» 014.01 Середня освіта. Українська мова і література.

Предметом навчальної дисципліни є вивчення й опис усіх видів риторичної діяльності від задуму, ідеї до породження тексту, його виголошення й

Міждисциплінарні зв'язки: філософія, логіка, психологія, етика, лінгвістика, літературознавство, сценічна майстерність.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Мета** навчання варіативної навчальної дисципліни «Риторика» – засвоєння студентами основ класичної й сучасної риторики як науки про мисленнєво-мовленнєву діяльність, спрямовану на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також вироблення в них умінь і навичок аналізувати та продукувати тексти різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування в процесі їхньої майбутньої роботи.

1.2. Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Риторика» є:

- засвоїти знання, що складають зміст риторики як науки, усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти риторичною термінологією;
- вивчити історію і джерела риторики та педагогічної майстерності;
- уважно ознайомитися зі зразками промов якомога широкого кола визначних риторів минувшини й сучасності;
- оволодіти методом риторичного аналізу текстів різних типів промов, навчитися членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби (тропи і фігури), доцільність кожного слова;
- навчитися самому, використовуючи свої знання й досвід інших промовців, продукувати тексти різних промов із потрібної теми та для різних ситуацій;
- виробити уважне і критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти мають оволодіти такими **компетентностями:**

I. Загальнопредметні:

- засвоїти основні досягнення історії вітчизняної та світової риторичної науки;
- уміти застосовувати досягнення національної та світової культури під час підготовки публічного виступу;
- удосконалювати вміння чітко й логічно висловлювати власні думки завдяки засвоєнню основ культури мислення;
- набути вміння власної оцінки історичних процесів в Україні та за її межами у зв'язку з розвитком риторики;
- володіти вмінням планувати та здійснювати самостійну пошукову діяльність; формувати вміння наукової організації педагогічної праці;
- уміти здійснювати пошук необхідної інформації, використовуючи довідкову літературу, електронні бази даних та ІКТ;
- упроваджувати ІКТ у ході підготовки публічного виступу для навчально-практичної, наукової роботи та майбутньої професійної діяльності;
- уміти аналізувати педагогічний досвід колег, цілеспрямовано підвищуючи свій освітньо-професійний рівень.

II. Фахові:

- удосконалювати вміння робити риторичний аналіз текстів різних типів промов;
- вміти членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби, доцільність кожного слова;
- продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми і для різних ситуацій;

– уміти самостійно складати і виголошувати промови.

На вивчення навчальної дисципліни виділено 90 год. / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Риторика як наука. Основні етапи розвитку риторики

Тема 1. Риторика як теорія красномовства

Риторика як наука і навчальна дисципліна. Основні поняття риторичної теорії. Предмет і завдання риторики.

Красномовство як предмет риторики. Основні розділи класичної риторики: інтенція, диспозиція, елокуція, акція, меморія. Основні фази ораторського процесу: докомунікативний, комунікативний, післякомунікативний. Канали впливу на аудиторію: звуковий (лінгвістичний та паралінгвістичний) і візуальний (кінетичний). Структурні елементи риторичного дійства: логос, етос, пафос, топос.

Своєрідність риторики як комплексної й синтетичної науки. Місце риторики як інтегральної дисципліни у гроні інших наук гуманітарних наук. Зв'язок риторики з теорією комунікацій, акторською майстерністю, стилістикою, психологією, лінгвістикою, філософією, етикою, естетикою, логікою, еристикою, конфліктологією, літературознавством, історією, соціологією, політологією, педагогікою тощо.

«Риторика – це філософія зовні, філософія – це риторика внутрішньо» (М. Бахтін, І. Пешков). Риторика світоглядних питань – початок філософування особистості, розгортання філософської парадигми пізнання та дослідження світу. Алгоритми філософування: питання (проблема), догма чи гіпотеза, метафори, афоризми. Використання цих алгоритмів упродовж розвитку історії філософії Середньовіччя, Відродження, Нового часу, епохи Просвітництва. Роль та проблематика риторики в сучасному суспільстві.

Соціальні функції риторики: комунікативна, суспільно-креативна, суспільно-регулятивна, людинотворча. Риторика як найоптимальніший шлях особистісного розвитку людини.

Тема 2. Основні етапи розвитку риторичної науки

Афіни V ст. до н.е. – офіційна «батьківщина» риторики як науки та мистецтва переконувати. Соціально-політичні передумови панриторизму давніх греків. Інститути демократії (суд, нарада, епідектичні заходи) як соціально-історичний чинник виникнення риторики як науки та мистецтва переконувати. Риторична діяльність Горгія, Демосфена, Сократа. Діалоги Сократа (Платона), «Риторика» Аристотеля як визначні віхи розвитку класичної риторики.

Зародження риторичних маніпуляцій, моделей популістської риторики. Софістика та діалектика як дві моделі античної риторики, два способи життя. Аттіцизм і азіанізм у моделях римської риторики. Цицеронівські риторичні трактати; педагогічно-риторичні настанови Марка Квінтіліана («Двадцять книг риторичних настанов»). Значення надбань класичної риторики.

Красномовство в епоху Середньовіччя. Формування засад середньовічного європейського красномовства. Гомілетика як християнська риторика. Риторика в контексті «семи вільних мистецтв» (*septem artes liberalis*). Візантійська теорія риторики. Афанасій Александрійський (III–IV ст.), Василь Великий, Григорій Богослов, Іван Золотовустий.

Гуманістичне відродження риторики в епоху Реформації. Новації в європейській риторичній Новому часу.

Вітчизняні традиції красномовства. Культура словесності Київської Русі: «Слово про закон й благодать» Іларіона (XI ст.), «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово в новий тиждень після Пасхи» Кирила Туровського (1130–1182 рр.).

Риторизм у мовотворчості Івана Вишенського. Риторика «українського бароко» Григорія Сковороди. Академічна риторика в Києво-Могилянській академії (Лазар Баранович, Антоній Радивилівський, Стефан Яворський («Риторична рука»). Риторична спадщина Феофана Прокоповича: «Про риторичне мистецтво». Сучасна українська

школа риторики (Г. Сагач, Л. Мацько). Риторика нового часу на російських теренах (М. Ломоносов. «Краткое руководство к красноречию»; М. Сперанський. «Правила вищого красномовства»). Риторична спадщина суспільних та судових діячів: Коні, Плевако, Пороховщикова та ін.

Криза риторики у XIX ст. Роль В. Белінського в публічному «засудженні» риторики.

Неориторика (new rhetoric) – сучасний етап розвитку риторичної теорії і практики. Аргументативна риторика І. Герасимової, Р. Гроотендорста, Ф. ван Ємерена, А. Івіна, А. Мігунова, Л. Олбрехт-Титеки, Х. Перельмана, С. Тулміна, Д. Уолтона, Ф. Хенкеманс та ін. Лінгвістична риторика Р. Барта, У. Еко, Ю. Лотмана, Ц. Тодорова та ін.

Риторика як спічрайтинг: теорія і практика підготовки усних публічних виступів для різних сфер діяльності. «Чорна риторика» К. Бредемайера як техніка маніпулювання комунікативними практиками.

Тема 3. Оратор: риторичний ідеал

Оратор і ритор. Платон у «Горгії» про ідеал справжнього оратора. Чинники, що формують образ ідеального оратора. Пафос, логос та етос як чинники вияву риторичної майстерності. Етично-моральний кодекс оратора – сукупність етичних вимог суспільства до ратора: скромність, чесність, доброзичливість, передбачливість, відповідальність.

Цицерон про оратора: добродійність, висока освіченість, природний таланти, фізична досконалість та невтомна праця над собою.

Риторичні ідеали античності: софістичний та сократівський. Риторичний ідеал християнського проповідника. Основні засади слов'янського, давньоукраїнського риторичного ідеалу. Український бароковий риторичний ідеал.

Риторичні ідеали сучасної риторики: маніпулятивно-прагматичний (американський), гуманістичний, тоталітарно-пропагандистський (агональний).

Завдання сучасної української риторики – подолання спадщини тоталітарної традиції в риторичній практиці. Культура спілкування та мовний етикет. Способи впливу на людей під час комунікації (переконання, навіювання, психічне зараження). Маніпулювання. Стили спілкування (авторитарний, демократичний, ліберальний).

Завдання оратора-початківця щодо формування індивідуального ораторського стилю публічного мовлення в межах гуманістичного риторичного ідеалу.

Кредит 2. Теорія і практика красномовства

Тема 4. Класифікація красномовства

Основні спроби класифікації видів і жанрів красномовства. Класифікація красномовства Аристотеля залежно від типу слухачів: дорадче, судове, епідейктичне. Різновиди жанрів класичної риторики залежно від характеру красномовства: апологія, інвектива, філіппіка, ієреміда, евкомія.

Класифікація жанрів красномовства К. Сьоннбергом за ознакою наміру оратора: інформаційний (освідомлювальний, оптаивний (напучувальний, вітальний), роз'яснювальний, повчальний); аргументативний (доводжувальний, полемізувальний); декларативний (агресивний, імперативний).

Класифікація жанрів красномовства за Г. Апресяном (за суспільною цариною його застосування): соціально-політичне, академічне; судове; соціально-побутове; військове, дипломатичне, церковно-богословське, рекламне (економічне).

Класифікація красномовства Х. Леммермана (за цільовою настановою): предметна доповідь, промова, яка висвітлює думку (дискусія, дебати), промова з певної нагоди (ювілей, народження, новосілля, поховання тощо), оповідання (про події), промова у дружньому колі (анекдот, тост).

Особливості жанрових топік рамкових промов: урочистої промови, ювілейної, застільної, траурної (надгробної). Особливості діалогічного красномовства та його види:

суперечка, дискусія, дебати, диспут.

Тема 5. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія.

Поняття публічної промови. Інвенція як розділ класичної риторики. Цільова установка оратора: проінформувати (навчити), переконати, заохотити, розважити, самопрезентувати. Етапи підготовки промови: вибір теми, складання плану, збирання матеріалу, запис, робота з текстом, тренування та запам'ятовування промови. Завдання та надзавдання оратора. Планування промови чи експромт: за і проти. Види планів: опорні слова, простий, складний, тезисний.

Чинники успіху теми. Типи підготовки до промови, переваги і недоліки кожного з них. Методи підготовки: вивчення першоджерел, запам'ятовування, виписки, зберігання інформації.

Робота над стилем (лексикою) та логікою тексту. Розмітка знаками партитури. Рядкові знаки партитури, нарядкові, підрядкові.

Природні закони запам'ятовування: концентрація (враження), повторення, асоціація. Техніка запам'ятовування дат, імен, послідовності викладу змісту промови. Прийоми мнемотехніки: кодування фразою, кодування азбукою цифр.

Тема 6. Диспозиція промови.

Головні структурні частини композиції промови: вступ, головна частина (пропозиція, поділ, виклад, аргументація, спростування), закінчення (узагальнення, спонування). Функції вступу та його різновиди: звичайний, з ораторською пересторогою, *ex abrupto*.

Ораторські прийоми захоплення уваги у вступі: прийом співпереживання, прийом парадоксальної ситуації, постановка проблемного питання, апеляції (до безпосередніх інтересів слухачів, до подій, часу, місця, до авторитету), гумористична ремарка.

Основні моделі викладу теми в головній частині промови: лінійна («ав ово») за допомогою історичного методу та «*in medias res*» – методами стадійним та концентричним.

Основні композиційно-мовні конструкції викладу теми: розповідь, опис, пояснення, аргументація, спростування. Основні поняття і закони диспозиції.

Логічні закони аргументації: тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави. Логічні помилки. Аналогічна аргументація. Демонстрація. Типи висновків та доцільність їх застосування.

Способи розташування аргументів та їх класифікація. Способи спростування: софістичний та діалектичний. Правила спростування.

Поняття композиції. Основні способи інтеграції тексту промови: колегеція, проспекція, ретроспекція.

Основні логічні форми викладу: аналіз, синтез, порівняння, розрізнення, індукція, дедукція, аналогія.

Рекапітуляція та узагальнення як структурні частини закінчення. Функції та типи закінчення: елегантний фінал, доцільний підсумковий фінал.

Тема 7. Акція: виголошення промови.

Акція як завершальний етап реалізації риторичної мети. Проблема ораторського шоку, його причини та техніка подолання.

Зовнішній вигляд та манери оратора. Стратегія поведінки оратора: перед виступом, як виходити, як сидіти і стояти перед аудиторією, яке місце обрати для виголошення промови. Вимоги до зовнішності (поза) та до обличчя оратора: міміка, погляд, кінетика, жести.

Паралінгвістичний арсенал оратора. Поняття модуляції звучання голосу: мелодійність, гучність, темп та інтонація. Сутнісні характеристики голосу, його властивості та гігієнічні вимоги. Техніка правильного дихання оратора. Стислість та багатослів'я ораторського мовлення.

Методика і техніка публічного мовлення. Вимоги до синтаксису усного мовлення.

Особливості будови речень ораторського мовлення.

Мистецтво виразного виголошення промови. К. Станіславський про засоби виразного мовлення.

Логічний вимір усного мовлення. Чинники актуалізації мовлення: актуальне членування фрази, ритміко-інтонаційне членування речення, смислове і ритміко-інтонаційне виділення слів за допомогою логічного наголосу.

Паузи логічні і психологічні та їх функції.

Інтонація як основний чинник актуалізації мовлення. Структурні компоненти інтонації: зміна тону голосу за висотою, зміна темпу мовлення, логічні, психологічні і міжвіршові паузи, зміна тембру звучання голосу.

Моделювання та управління аудиторією. Основні засоби встановлення контакту з аудиторією. Техніка подолання опору аудиторії.

Гумор та дотепність в ораторському мовленні. Сміхова складова красномовства. Функції гумору в ораторському мовленні. Природа смішного та його відтінки: іронія, гумор, сатира, сарказм. Шляхи виникнення комічного: карикатури, гротеск, гостроти (дотеп). А. Лук про дотепність як особливу властивість мислення. Правила застосування гумору оратором.

Кредит 3. Засоби вдосконалення ораторського мистецтва

Тема 8. Культура та образність ораторського мовлення

Поняття культури мовлення та правильності мовлення. Етичний аспект культури мовлення. Літературна мова і художня мова. Аспекти правильності мовлення: граматики, слововживання, вимова. Багатство мови і штамп. Загальні ознаки культури ораторського мовлення. Особливості синтаксису ораторського мовлення. «Розмовність» – визначна риса ораторського мовлення. Найпоширеніші мовні помилки.

Автологічна лексика, що виходить за межі літературної мови: просторіччя, канцеляризм, діалектизм, жаргонізм, неологізм, архаїзм, варваризм, солецизм.

Стилістика. Функціональні стилі мови (науковий, публіцистичний, художній, розмовний). Різновиди стилю мовлення за ознакою емоційно-експресивної забарвленості: стилістичне піднесене (історизми, архаїзми, поетична лексика); стилістичне знижене (просторіччя, вульгаризми). Різновиди стилю мовлення за функціональною спрямованістю: розмовне, наукове, офіційно-ділове, публіцистичне. Поняття «макаронічного стилю» (суржик).

Фактори, що впливають на формування стилів. Основні ознаки мовної культури промовця: правильність, точність, логічність, багатство та різноманітність, чистота, доречність, достатність і ясність мовлення.

Мовне самовдосконалення оратора: спостереження за власним і «чужим» мовленням, мовленнєвий самоаналіз, систематичне збагачення словникового запасу.

Елоквенція: паралогічні засоби ораторського мовлення. Поняття художнього образу. Рівні художньої образності у мовленні оратора: звуковий (алітерація, асонанс), логічний (аналогізація), лексичний (тропи) та синтаксичний (фігури).

Троп та його різновиди: порівняння, епітет, метафора, алегорія, метонімія, гіпербола, амфіболия та ін.

Синтаксичний рівень художньої виразності мовлення – фігури (зевгма, хіазм, симплока) та стилістичний рівень образності мовлення (антитеза, іронія, каламбур, парадокс, анафора, інверсія тощо).

Риторичні засоби персоніфікації: риторичні вигуки (гасла), риторичні звернення, риторичні запитання, хід – запитання-відповідь, риторичний діалог, пряма та непряма мова.

Фразеологічні одиниці (ідіоми): примовки, прислів'я, приказки, крилаті вирази (афоризми).

Риторичний аналіз тексту.

Тема 9. Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика)

Техніка проведення діалогу. Різновиди бесіди. Типи співрозмовників. Діалог як риторичний дискурс. З історії риторики діалогу: сократівська майєвтика та іронія як спосіб знаходження істини у процесі діалогу. Проблема активного слухання. Види слухання: поверхневе, логічне, співпереживання. Типи діалогу: формальний, ігровий, діловий, духовний. Поняття інсайту у діалозі.

Риторика як еристика: мистецтво суперечки. Еристика: виток та еволюція поняття. З історії питання. Античність: міфологія еристики. Софістичні та діалектичні моделі переконання як моральний вибір людини. Артур Шопенгауер «Еристика або мистецтво сперечатися». «Спор» С. Поварніна. Сучасна еристика.

Суперечка та її види. Прояснення понять «суперечка», «дискусія», «дискурс», «полеміка». Основні ознаки суперечки: доказовість та переконливість. Передумови її виникнення. Теза або тема дискусії. Типологія дискусії. Вимоги до тези та антитези. Поділ суперечок за цілями учасників та їх мотивами. Помилки у тезі. Помилки в доказах. Помилки у «зв'язку» між аргументами і тезисом.

Стратегія суперечки. Пропонент та опонент. Тактика суперечки. Найбільш поширені прийоми ведення суперечки. Некоректні прийоми суперечки. Коректні та некоректні доводи. Загальні вимоги до суперечки. Діалектика. Загальні рекомендації, виконання яких сприяє підвищенню ефективності суперечки. Суперечка на публіці. Суперечка в ефірі. Некоректні способи ведення суперечки: підміна тези, ставка на сором, обструкція та ін.

В. Шейнов: «12 сучасних правил переконання». Гра на людських потребах – популярна маніпуляція для переконання опонента. «Трикутник потреб» А. Маслоу. Приклади маніпуляцій на потребах у сучасних дискусивних дискурсах риторики. «Оксфордські» дебати: практика підготовки та проведення.

3. Рекомендована література

Базова

1. Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Риторика : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 240 с.
2. Александров Д. Н. Самоучитель красноречия. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2003. 304 с.
3. Колотілова Н. А. Риторика : навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
4. Кошанский Н. Ф. Риторика. Москва : Русская панорама, 2013. 320 с.
5. Куньч З. Риторичний словник. Київ : Рідна школа, 1997. 342 с.
6. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2003. 311 с.
7. Олійник О. Б. Риторика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 170 с.
8. Онуфрієнко Г. С. Риторика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
9. Сагач Г. Риторика. Київ : Ін Юре, 2000. 566 с.
10. Спанатій Л. С. Риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2008. 144 с.
11. Шевченко Н. В. Основы риторики : учеб. пособ. СПб. : ГПА, 2014. 268 с.

Додаткова

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. Київ : Академвидав, 2004. 344 с.
2. Бобылев Б. Г., Кошелева С. В. Риторика : учеб. пособ. Орел : Орел ГТУ, 2008. 95 с.
3. Вандишев В. М. Риторика: экскурс в историю вчень і понять : навч. посіб. – Київ : Кондор, 2003. 264 с.
4. Введенская Л., Павлова Л. Риторика и культура речи. Ростов-на-Дону : Феникс, 2012. 535 с.
5. Волков А. А. Основы риторики : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академический проект, 2003. 304 с.

6. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посіб. / наук. ред. Л. І. Мацько. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
7. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей *Дивослово*. 2007. № 12. С. 21–25.
8. Голуб Н. Б. Тестові завдання з риторики. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 4. С. 44–48.
9. Гончарова О. М. Античне красномовство як дискурсивний феномен культури: монографія. Київ : НАКККіМ, 2011. 272 с.
10. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства : навч. посіб. Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. Київ : КНУТД, 2013. 245 с.
11. За обрієм думки : збірка творчих робіт студентів. Миколаїв : МДУ, 2004. 80 с.
12. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. Москва : Дело, 2002. 480 с.
13. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
14. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория речевой коммуникации. Москва, 2001. – 480 с.
15. Іржі Т. Мистецтво говорити. Київ : Політвидав України, 1989. 293 с.
16. Карнегі Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. Київ : Наукова думка, 1990. 224 с.
17. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Київ : Вища школа, 1975. 335 с.
18. Когут О. І. Основи ораторського мистецтва. Практикум. Тернопіль : Астон, 2005. 296 с.
19. Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? Київ : Либідь, 1995. 96 с.
20. Кравець Л. В. Риторика від джерел до сучасності. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 5. С. 42–46.
21. Лузік Е. В., Ільїна Т. В. Риторика : майстерність переконання: навч. посіб. Київ : НАУ, 2005. 84 с.
22. Михневич А. Е. Ораторское искусство лектора. Москва : Знание, 1984. 192 с.
23. Молдован В. В. Риторика: загальна і судова : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
24. Ораторы Греции. Москва, 1985. 495 с.
25. Осипов П. І. Спочатку було Слово, або Чому ми так говоримо. Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2005. 196 с.
26. Сагач Г. М. Золотослів : у 2 т. Київ : Школяр, 1998. Т. 1. 253 с.; Т. 2. 416 с.
27. Сербенська О. Н. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ : [б. в.], 2004. 216 с.
28. Сивачук Н. П., Снігур І. М., Санівський О. М. Академічна риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. канд. пед. наук, проф. Н. П. Сивачук, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Ін-т філології та сусп.-вознав., Наук.-дослід. лаб. «Театр слова». Умань : Сочинський [вид.], 2013. 374 с.
29. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. 1–11 т.
30. Хоменко І. В. Мистецтво полеміки : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 192 с.
31. Чепіга І. П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI-XIX ст. *Українська мова і література в школі*. 1989. № 10. С. 64–68.
32. Шкляєва Н. В., Николюк Т. В. Риторика. Конспект лекцій. Луцьк : Луцький НТУ, 2016. 95 с.
33. Herrick James. History and Theory of Rhetoric. Pearson 4th Edition, 2008. 320 p.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: тестування, виконання індивідуальних і групових завдань (проектування навчальних ситуацій, моделей уроків, розробка наочних матеріалів тощо), практичних і контрольних робіт, самостійна робота студента, написання рефератів, повідомлень, опрацювання матеріалів із інтернет-ресурсів.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Факультет педагогіки та психології
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи

О. А. Кузнецова

27 серпня 2019 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
РИТОРИКА**

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

спеціальність 014 «Середня освіта»

014.01 Середня освіта. Українська мова і література

2019 – 2020 навчальний рік

Розробник: Мхитарян Ольга Дмитрівна, старший викладач кафедри української мови і літератури, кандидат педагогічних наук _____ (Мхитарян О. Д.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української мови і літератури

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Завідувач кафедри _____ (Рускуліс Л. В.)

«27» серпня 2019 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, освітньо-кваліфікаційний рівень (ступінь)	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка	Варіативна	
Індивідуальне науково-дослідне завдання (реферат) – 1	Спеціальність 014.01 Середня освіта. Українська мова і література	Рік підготовки:	
		III-й	
Загальна кількість годин – 90		Семестр	
			VI-й
Тижневих годин для денної форми навчання – 4: аудиторних – 1; самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавра	Лекції	
			12 год.
		Практичні, семінарські	
			22 год.
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
			56 год.
		Вид контролю: залік	

Мова навчання – українська.

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 34 год. – аудиторні заняття, 56 год. – самостійна робота (38%/62%).

Мета, завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

Мета вивчення курсу «Риторика» – засвоєння студентами основ класичної й сучасної риторики як науки про мисленнево-мовленнєву діяльність, спрямовану на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також вироблення в них умінь і навичок аналізувати та продукувати тексти різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування в процесі їхньої майбутньої роботи.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- засвоїти знання, що складають зміст риторики як науки, усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти риторичною термінологією;
- вивчити історію і джерела риторики та педагогічної майстерності;
- уважно ознайомитися зі зразками промов якомога широкого кола визначних риторів минувшини й сучасності;
- оволодіти методом риторичного аналізу текстів різних типів промов, навчитися членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби (тропи і фігури), доцільність кожного слова;
- навчитися самому, використовуючи свої знання й досвід інших промовців, продукувати тексти різних промов із потрібної теми та для різних ситуацій;
- виробити уважне і критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики.

Передумови для вивчення дисципліни: курс тісно пов'язаний із теорією комунікацій, акторською майстерністю, стилістикою, психологією, лінгвістикою, філософією, етикою, естетикою, логікою, еристикою, конфліктологією, літературознавством, історією, соціологією, політологією, педагогікою тощо.

Навчальна дисципліна складається з 3-х кредитів.

Результати навчання:

- знання найважливіших досягнень історії вітчизняної та світової риторичної науки;
- уміння оперувати сучасним категоріально-термінологічним апаратом мистецтва красномовства;
- здатність чітко й логічно висловлювати власні думки завдяки засвоєнню основ культури мислення;
- уміння риторичного аналізу текстів різних типів промов;
- уміння продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми і для різних ситуацій;
- уміння самостійно виголошувати промови.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти мають оволодіти такими **компетентностями:**

I. Загальнопредметні:

- засвоїти основні досягнення історії вітчизняної та світової риторичної науки;
- уміти застосовувати досягнення національної та світової культури під час підготовки публічного виступу;
- удосконалювати вміння чітко й логічно висловлювати власні думки завдяки засвоєнню основ культури мислення;
- набутти вміння власної оцінки історичних процесів в Україні та за її межами у зв'язку з розвитком риторики;
- володіти вмінням планувати та здійснювати самостійну пошукову діяльність; формувати вміння наукової організації педагогічної праці;
- уміти здійснювати пошук необхідної інформації, використовуючи довідкову літературу, електронні бази даних та ІКТ;
- упроваджувати ІКТ у ході підготовки публічного виступу для навчально-практичної, наукової роботи та майбутньої професійної діяльності;

– уміти аналізувати педагогічний досвід колег, цілеспрямовано підвищуючи свій освітньо-професійний рівень.

II. Фахові:

- удосконалювати вміння робити риторичний аналіз текстів різних типів промов;
- вміти членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби, доцільність кожного слова;
- володіти етичними принципами монологічного та діалогічного публічного мовлення; диференціювати типи мовної особистості;
- продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми і для різних ситуацій;
- уміти самостійно складати і виголошувати промови;
- удосконалювати техніку власного усного мовлення (дикцію, модулювання звучання голосу, інтонацію тощо);
- формувати індивідуальний образ оратора, власний ораторський стиль на засадах гуманістичного риторичного ідеалу;
- вести розгорнутий монолог (лекцію) з фахової проблематики; ефективну, конструктивну бесіду на будь-яку тему, цікаву культурній, високоосвіченій людині.

На вивчення навчальної дисципліни виділено 90 год. / 3 кредити ECTS.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Риторика як наука. Основні етапи розвитку риторики

Тема 1. Риторика як теорія красномовства.

Тема 2. Основні етапи розвитку риторичної науки.

Тема 3. Оратор: риторичний ідеал.

Кредит 2. Теорія і практика красномовства

Тема 4. Класифікація красномовства.

Тема 5. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія.

Тема 6. Диспозиція промови.

Тема 7. Акція: виголошення промови.

Кредит 3. Засоби вдосконалення ораторського мистецтва

Тема 8. Культура та образність ораторського мовлення.

Тема 9. Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика).

1. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усього	у тому числі				
л		п	к	інд	ср	
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Риторика як наука. Основні етапи розвитку риторики						
Тема 1. Риторика як теорія красномовства.	10	2	2			6
Тема 2. Основні етапи розвитку риторичної науки.	12	2	4			6
Тема 3. Оратор: риторичний ідеал.	8		2			6
Усього:	30	4	8			18
Кредит 2. Теорія і практика красномовства						
Тема 4. Класифікація красномовства.	6		2			4
Тема 5. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія.	10	2	4			4
Тема 6. Диспозиція промови.	7	2	2			3
Тема 7. Акція: виголошення промови.	7	2	2			3
Усього:	30	6	10			14
Кредит 3. Засоби вдосконалення ораторського мистецтва						
Тема 8. Культура та образність ораторського	16	2	2			12

мовлення.					
Тема 9. Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика).	14		2		12
Усього:	30	2	4		24
Усього годин:	90	12	22		56

2. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Риторика як наука. Основні етапи розвитку риторики</i>		
1.	Тема 1. Риторика як теорія красномовства.	2
2.	Тема 2. Основні етапи розвитку риторичної науки.	2
<i>Кредит 2. Теорія і практика красномовства</i>		
3.	Тема 5. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія.	2
4.	Тема 6. Диспозиція промови.	2
5.	Тема 7. Акція: виголошення промови.	2
<i>Кредит 3. Засоби вдосконалення ораторського мистецтва</i>		
6.	Тема 8. Культура та образність ораторського мовлення.	2
Разом:		12

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Риторика як наука. Основні етапи розвитку риторики</i>		
1.	Тема 1. Риторика як теорія красномовства.	2
2.	Тема 2. Основні етапи розвитку риторичної науки.	4
3.	Тема 3. Оратор: риторичний ідеал.	2
<i>Кредит 2. Теорія і практика красномовства</i>		
4.	Тема 4. Класифікація красномовства.	2
5.	Тема 5. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія.	4
6.	Тема 6. Диспозиція промови.	2
7.	Тема 7. Акція: виголошення промови.	2
<i>Кредит 3. Засоби вдосконалення ораторського мистецтва</i>		
8.	Тема 8. Культура та образність ораторського мовлення.	2
9.	Тема 9. Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика).	2
Разом:		22

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Риторика як наука. Основні етапи розвитку риторики</i>		
1.	Риторичні прийоми видатних античних ораторів	6
2.	Розвиток теорії красномовства Платоном у діалогах «Горгій» та «Федр»	6
3.	Риторика Давнього Риму	6
<i>Кредит 2. Теорія і практика красномовства</i>		
4.	Акція: виголошення промови: основні методичні поради щодо техніки риторичного мовлення; основні засоби впливу на аудиторію (управління аудиторією); сутнісні ознаки (риси) голосу оратора; вимоги до синтаксису усного мовлення; паралінгвістичні засоби ораторського мовлення (заповнити табл.)	4
5.	Особливості ораторського мовлення: сутнісні ознаки; (риси) голосу оратора;	4

	вимоги до синтаксису усного мовлення; паралінгвістичні засоби ораторського мовлення (заповнити табл.)	
6.	Підготувати виступ на одну із запропонованих тем, добравши 3-4 аргументи на підтвердження своїх думок: 1. Сутність людини коріниться в її мові (М. Гайдеггер). 2. Слово зробило нас людьми І. Павлов). 3. Нездатність чути – нещастя; нездатність спілкуватися з людьми – трагедія (Лу Енн Уокер). 4. Справжня любов до своєї країни є немислимою без любові до своєї мови (К. Паустовський). 5. Риторична освіченість потрібна в кожній професії і в житті кожної людини.	3
7.	Побудувати промову на одну із тем: 1. Слово зробило нас людьми (І. Павлов). 2. Наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння (І. Огієнко). 3. Хто якою мовою думає, той до того народу належить (В. Даль). 4. Освіта – обличчя розуму (Кабус). 5. Література повинна бути щоденним хлібом (О. Блок). 6. Люди не народжуються, а стають тими, ким вони є (Й. Гете). 7. Життя без книг – це хата без вікна (Д. Павличко). 8. Дружбу не можна випросити, ані купити, ані силою вирвати (Г. Сковорода). 9. Милосердя є кращим за справедливість (Л. Вовенарг). 10. Можна язиком мовити одне, а обличчям та жестами виражати прямо протилежне (І. Ньєво).	3
<i>Кредит 3. Засоби вдосконалення ораторського мистецтва</i>		
8.	Культура та образність ораторського мовлення (письмово навести не менше п'яти прикладів на кожне завдання): а) приклади автологічної лексики, що не виходить за рамки літературної мови; б) приклади автологічної лексики, що виходить за рамки літературної мови: - просторіччя; - канцеляризми; - діалектизми; - жаргонізми; в) приклади речень, що містять риторичні фігури; г) приклади синтаксичних конструкцій, що містять стилістичні фігури: - антитезу; - іронію; - каламбур; - парадокс; - градацію.	12
9.	На основі звернення до праці С. Поварніна «Спір. Про теорію і практику суперечки» (див.: http://uchebnikfree.com/page/philosophiya/ist/ist-12--idz-ax254-nf-43.html), визначити: правила ведення суперечки; способи маніпулювання супротивником під час суперечки; некоректні прийоми аргументації; психологічні прийоми ведення суперечки.	12
Разом:		56

8. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

І. Підготувати реферат на тему «Мій риторичний ідеал»: 1. Ритори Стародавньої Греції. 2. Ритори Стародавнього Риму. 3. Ритори Києво-Могилянської академії. 4. Сучасні українські промовці й оратори (за вибором студента).

Про риторичний ідеал дивись: Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2003. С. 186–190.

II. Виконати риторичний аналіз промови (за вибором студента):

Зразок риторичного аналізу дивись: : Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2003. С. 238–243.

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, залік) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу модуля.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється відмінно за умови, якщо відповідь повна, вичерпна, насичена термінологією з курсу; визначається точністю, послідовністю і логічністю; відповідає мовним нормам. У ході відповіді студент розкриває питання, передбачені для самостійного опрацювання, наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу.

Студенту виставляється дуже добре, якщо відповідь повна, вичерпна, насичена термінологією з курсу; визначається точністю, послідовністю і логічністю; однак трапляються незначні мовленнєві огріхи. У ході відповіді студент розкриває питання, передбачені для самостійного опрацювання, проте не завжди наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу.

Студенту виставляється добре, якщо відповідь повна, вичерпна, насичена термінологією з курсу; визначається точністю, послідовністю і логічністю; однак трапляються незначні мовленнєві огріхи. У ході відповіді студент розкриває питання, передбачені для самостійного опрацювання, проте не завжди наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу.

Студенту виставляється достатньо, якщо відповідь змістовна, однак неповна, репліки недостатньо вдалі, оскільки не враховують належним чином використання термінологічної лексики; порушується послідовність і логічність викладу думок; надається перевага невербальній комунікації; трапляються суттєві мовленнєві огріхи.

Студенту виставляється задовільно, якщо він бере участь в обговоренні теоретичних питань практичного заняття, проте, відповіді є недостатніми за обсягом (до 5-6 реплік), елементарними за змістом, зі значною кількістю помилок різного роду.

Оцінка за виконання індивідуального науково-дослідного завдання, завдань самостійної роботи виставляється з урахуванням таких параметрів:

Кількість балів у кінці семестру повинна складати від 150 до 300 балів (за 3 кредити), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 3 крд.

Поточне оцінювання та самостійна робота										КР	Накопичувальні бали/сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	100	300/100
25	25	15	15	20	50	10	30	10	50		

*Примітка. Коефіцієнт для іспиту – 0,6. Іспит оцінюється в 40 б.

10. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

Репродуктивний метод (конспектування монографій, методичних посібників, статей у фахових виданнях), частково-пошуковий метод (проблемні лекції, розв'язання проблемних завдань), метод вправ (проектування літературних завдань, моделювання навчальних ситуацій, розробка конспектів занять із літературознавчих дисциплін та ін.), дослідницький метод (аналіз аспектів методичних проблем та фрагментів занять і виховних заходів); інтерактивні імітаційні методи (рольові ігри, ситуативні завдання з використанням ІКТ) та ін.

12. Рекомендована література

Базова

12. Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Риторика : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 240 с.
13. Александров Д. Н. Самоучитель красноречия. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2003. 304 с.
14. Колотілова Н. А. Риторика : навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
15. Кошанский Н. Ф. Риторика. Москва : Русская панорама, 2013. 320 с.
16. Куньч З. Риторичний словник. Київ : Рідна школа, 1997. 342 с.
17. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2003. 311 с.
18. Олійник О. Б. Риторика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 170 с.
19. Онуфрієнко Г. С. Риторика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
20. Сагач Г. Риторика. Київ : Ін Юре, 2000. 566 с.
21. Спанатій Л. С. Риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2008. 144 с.
22. Шевченко Н. В. Основы риторики : учеб. пособ. СПб. : ГПА, 2014. 268 с.

Додаткова

34. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. Київ : Академвидав, 2004. 344 с.
35. Бобылев Б. Г., Кошелева С. В. Риторика : учеб. пособ. Орел : Орел ГТУ, 2008. 95 с.
36. Вандишев В. М. Риторика: экскурс в историю вчень і понять : навч. посіб. – Київ : Кондор, 2003. 264 с.
37. Введенская Л., Павлова Л. Риторика и культура речи. Ростов-на-Дону : Феникс, 2012. 535 с.
38. Волков А. А. Основы риторики : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академический проект, 2003. 304 с.
39. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посіб. / наук. ред. Л. І. Мацько. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
40. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей *Дивослово*. 2007. № 12. С. 21–25.
41. Голуб Н. Б. Тестові завдання з риторики. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 4. С. 44–48.
42. Гончарова О. М. Античне красномовство як дискурсивний феномен культури: монографія. Київ : НАКККіМ, 2011. 272 с.
43. Грицаєнко Л. М. Основы красномовства : навч. посіб. Київ. нац. ун-т технологій та

- дизайну. Київ : КНУТД, 2013. 245 с.
44. За обрієм думки : збірка творчих робіт студентів. Миколаїв : МДУ, 2004. 80 с.
 45. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. Москва : Дело, 2002. 480 с.
 46. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
 47. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория речевой коммуникации. Москва, 2001. – 480 с.
 48. Іржі Т. Мистецтво говорити. Київ : Політвидав України, 1989. 293 с.
 49. Карнегі Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. Київ : Наукова думка, 1990. 224 с.
 50. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Київ : Вища школа, 1975. 335 с.
 51. Когут О. І. Основи ораторського мистецтва. Практикум. Тернопіль : Астон, 2005. 296 с.
 52. Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? Київ : Либідь, 1995. 96 с.
 53. Кравець Л. В. Риторика від джерел до сучасності. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 5. С. 42–46.
 54. Лузік Е. В., Ільїна Т. В. Риторика : майстерність переконання: навч. посіб. Київ : НАУ, 2005. 84 с.
 55. Михневич А. Е. Ораторское искусство лектора. Москва : Знание, 1984. 192 с.
 56. Молдован В. В. Риторика: загальна і судова : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
 57. Ораторы Греции. Москва, 1985. 495 с.
 58. Осипов П. І. Спочатку було Слово, або Чому ми так говоримо. Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2005. 196 с.
 59. Сагач Г. М. Золотослів : у 2 т. Київ : Школяр, 1998. Т. 1. 253 с.; Т. 2. 416 с.
 60. Сербенська О. Н. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ : [б. в.], 2004. 216 с.
 61. Сивачук Н. П., Снігур І. М., Санівський О. М. Академічна риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. канд. пед. наук, проф. Н. П. Сивачук, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Ін-т філології та сусп.-вознав., Наук.-дослід. лаб. «Театр слова». Умань : Сочинський [вид.], 2013. 374 с.
 62. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. 1–11 т.
 63. Хоменко І. В. Мистецтво полеміки : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 192 с.
 64. Чепіга І. П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI-XIX ст. *Українська мова і література в школі*. 1989. № 10. С. 64–68.
 65. Шкляєва Н. В., Николіук Т. В. Риторика. Конспект лекцій. Луцьк : Луцький НТУ, 2016. 95 с.
 66. Herrick James. History and Theory of Rhetoric. Pearson 4th Edition, 2008. 320 p.

13. Інформаційні ресурси

URL: <http://moogle.mnu.mk.ua> (дата звернення: 30.05.2019).

URL: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/79283/Nevskaya_-_Ritorika.html (дата звернення: 30.05.2019).

URL: http://pidruchniki.ws/15840720/ritorika/ritorika_-_kolotilova_na (дата звернення: 30.05.2019).

URL: http://libfree.com/190926775-ritorikaritorika__matsko_1_i.html (дата звернення: 30.05.2019).

URL: http://libfree.com/147038679-ritorikaritorika__oliynik_ob.html (дата звернення: 30.05.2019).

URL: http://libfree.com/153479923_ritorikaosnovni_ponyattya_klasichnoyi_ritoriki.html (дата звернення: 30.05.2019).

